
УДК 343.13

С. В. СЛІНЬКО,

*доктор юридичних наук,
професор кафедри криміналістики та кримінального процесу
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СПІВВІДНОШЕННЯ З НОРМАМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Розглянуто загальні положення норм міжнародного права та Конституції України, їх співвідношення та механізму реалізації на досудових і судових стадіях кримінального процесу. Внесено пропозиції щодо змін діючого Кримінально-процесуального кодексу України та практики його застосування. Наведено теоретичні положення дії принципу верховенства права та законності у кримінальному процесі.

Побудова правової держави відбувається не тільки шляхом удосконалення соціальних цінностей, покликаних затвердити гуманістичні засади суспільства, але і шляхом створення нових механізмів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина у кримінальному процесі.

Проблеми реформування кримінального процесу розкриті в наукових працях О. М. Бандурки, О. В. Бауліна, Ю. М. Грошевого, В. В. Назарова, Н. С. Карпова, Є. Д. Лук'яничкова, С. М. Стахівського, Л. Д. Удаलोвої тощо.

Програма реформування кримінальної науки, подальшого її розвитку, закріплення принципу верховенства права та законності у всіх сферах правоохоронної діяльності будується на теоретичних положеннях юридичної науки, практики застосування основних положень кримінального процесу в закріпленні, оцінюванні доказів під час проведення процесуальних і слідчих дій. Юридична наука порушує питання подальшого удосконалення чинного законодавства, формування нових положень та

подальшого розроблення проекту Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України щодо регулювання правоохоронної діяльності органу дізнання, слідчого прокурора та судді. Від неї виходить компетентна наукова оцінка законопроектів, які обговорюються Верховною Радою України.

Конституційні норми побудовані не тільки на загальних принципах права, але на правових принципах, які відображені у всіх сферах кримінально-правової діяльності правоохоронних органів. Загальні положення кримінально-процесуальної діяльності виражені в принципах процесу. Було б, проте, не зовсім точно зводити конституційні основи діяльності у сфері кримінального судочинства лише до процесуальних принципів, хоч би і сформульованих Конституцією України. Конституція містить багато інших положень, що впливають на формування кримінально-процесуального законодавства, а через нього – на процесуальну діяльність правоохоронних органів, слідчого, прокурора, судді, колегіального суду. Необхідно мати на увазі, що Конституція як нормативний акт вищої юридичної сили і прямої дії є джерелом кримінально-процесуального права. Конституція містить правові норми, які регулюють кримінально-процесуальні відносини під час проведення досудового та судового провадження у кримінальній справі.

Стаття 3 Конституції України проголошує вищою цінністю людину, її права і свободи. Вона виходить з обов'язку держави визнавати, дотримуватися і захищати права і свободи людини і громадянина. Юридичний обов'язок у сфері кримінального процесу покладений на судову владу. Істотне місце належить правоохоронним органам дізнання, слідчим, прокурору, державному обвинувачу.

Ідеї, положення ст. 3 Конституції України враховані розробниками нового КПК України. Теорія кримінального процесу, практична діяльність спрямована на правильне розуміння сучасних державних завдань, що не може бути досягнуте тільки на підставі ст. 2 КПК України. Завдання кримінального процесу повинні бути узгоджені з положеннями та нормами Конституції України, а модель кримінального процесу повинна мати чіткий механізм забезпечення охорони прав та свобод особи під час обмеження її конституційних прав.

Функції кримінального процесу можна визначити як функції процесу, а на цій підставі – функції суб'єктів процесу. Теорія і практика кримінального процесу визначає три основні функції, які виходять з напрямків діяльності

сторін. Не дискутую й не аналізуючи функції процесу, погодимось із такою класифікацією, але уточнимо назву функцій кримінального процесу: кримінальне обвинувачення; кримінальний захист; розгляд матеріалів кримінальної справи. При цьому принципових відмінностей у визначенні даних функцій процесу немає, але якщо ми маємо на увазі положення кримінального процесу, пов'язаного з кримінальним переслідуванням, то ми повинні більш чітко визначити функцію, виходячи з назви «кримінальний процес».

Визначаючи функції сторони кримінального процесу, ми повинні надати класифікацію функцій, які виконує суб'єкт у кримінальному процесі, або він може виконувати тільки одну процесуальну функцію.

О. М. Ларін, В. М. Савицький, П. С. Елькінд під функціями кримінального процесу розуміють, встановлені нормами права і виражені у відповідних напрямках процесуальної діяльності спеціальне призначення та правовий статус сторін, суб'єктів, учасників. Поняття «спеціальне призначення» можна визначити через напрямки та завдання кримінального процесу, згідно зі ст. 2 КПК України [1; 2; 3; 4].

Завдання кримінального процесу, сформульоване у Кримінально-процесуальному кодексі, потребує уточнення. Треба поділити завдання на два напрямки: по-перше, розкриття злочину, встановлення винної особи, яка його скоїла, що здійснюється органом дізнання, слідчим, прокурором; по-друге, охорона і захист прав людини і громадянина, які забезпечує судова влада.

Норми кримінального права застосовуються в рамках кримінального процесу, тому визначати функції кримінального процесу слід на підставі кримінального права. Кримінальний процес взаємодіє з кримінальним правом та виконує охоронну функцію, яка протистойть дії функції кримінального переслідування.

Не можна спрощувати проблему прямого застосування конституційних норм під час кримінального судочинства. Не всі норми Конституції можуть бути застосовані та встановлені в галузевому законодавстві. Більш того, в багатьох нормах містяться відсилання до чинного законодавства, але законодавство у багатьох випадках перебуває на стадії розроблення.

Наприклад, не забезпечені чинним законодавством окремі права і свободи громадян, які встановлені міжнародно-правовими актами, досі залишаються декларацією, наприклад положення про неприпустимість насильства, жорстокого ставлення до людини, що принижує її

гідність. Для того, щоб конституційне положення могло застосовуватись на практиці, необхідно передбачити механізм реалізації таких норм у діючому процесуальному законодавстві.

У той же час можна відзначити, що немає перешкод окрім факторів технічного характеру для застосування ст. 62 Конституції, оскільки умови, форми, порядок їх застосування в КПК України вже діє, хоча формула презумпції невинуватості не вписана в текст КПК України. Конституційному Суду України і Верховному Суду України слід допомогти практичним працівникам вирішувати питання, які виникають на практиці під час досудового та судового провадження. Без роз'яснень у постановах, ухвалах, процесуальних рішеннях вищого суду держави застосування норм Конституції України залишається проблематичним.

Конституція України визнає складовою частиною правової системи норми міжнародного права, причому якщо міжнародним договором встановлені інші правила, ніж передбачені чинним законодавством України, застосовуються правила міжнародного договору. Наведене положення означає, що до правової системи включено три групи міжнародно-правових норм: принципи міжнародного права; норми міжнародного права; міжнародні договори. Немає ніяких перешкод щодо того, щоб включити вказані норми міжнародного права до джерел кримінального процесу. Труднощі застосування міжнародно-правових норм у кримінальному процесі полягають у тому, що, по-перше, правові системи України та інших держав світу відрізняються, тобто України має свою, притаманну тільки їй правову систему, по-друге, немає чітко встановленого механізму правового регулювання, по-третє, міжнародно-правові документи мають труднощі в застосуванні, а саме: з одного боку, правоохоронні органи повинні розкрити злочин, а з іншого – забезпечити охорону прав затриманої особи, яка скоїла злочин.

Тому навіть в останніх проектах КПК України наводиться текст конституційних норм, що не спрощує їх застосування під час досудового провадження органом дізнання, слідчим, прокурором. Тому суддям треба в кожному конкретному випадку прийняти рішення щодо застосування міжнародно-правових норм або принципів у разі постанови вироку. Крім того, в правоохоронних органах та судах України відсутня нормативна база міжнародно-правових норм, а отже, слідчі, прокурори, судді не завжди мають можливість користуватися даними актами у своїй практичній діяльності.

Законність під час регулювання суспільних відносин включає в себе правову базу системи законів, міжнародно-правових актів. Наявність закону у правовій державі є фундамент законності, але ми не можемо говорити про законність.

Останнім часом у юридичній літературі триває дискусія щодо положень принципу верховенства права. Проблеми дії принципів розглядали Ю. М. Грошевий, Ю. М. Тодика, О. Г. Шило тощо [4; 5; 6].

Всі автори вважають, що принцип верховенства права є конституційним принципом, який діє у всіх галузях науки та практики. Але само конституційне визначення принципу в кримінальному процесі у такому розумінні неможливо. Принцип верховенства права повинен бути трансформований у принцип законності, а саме спрямовуватися на неухильне виконання і дотримання законів всіма сторонами процесу, на забезпечення прав та свобод людини та громадянина.

Слідчі з метою дотримання вимог законності у кримінальній справі повинні, по-перше, забезпечити швидке і повне розслідування та розкриття злочину; по-друге, провести всі необхідні дії, які пов'язані, згідно зі статтями 66, 67 КПК України, зі збиранням та дослідженням доказів. Оцінювання доказів, які отримані під час досудового провадження, проводить суддя у судовому засіданні. Якщо докази не знайшли свого відображення в судовому засіданні, то суддя повинен їх скасувати, про що він вказує у вирокі.

Вимоги дотримання і виконання законів на стадіях кримінального процесу адресується не тільки суб'єктам, які виконують функцію кримінального переслідування, але і сторонам, які залучені до сфери кримінального судочинства: потерпілим, їх захисникам або представникам, експертам, фахівцям тощо. Процесуальний закон встановлює, що слідчий, прокурор, суддя повинні скласти постанову про допуск учасника процесу до кримінальної справи.

Принцип законності треба сформулювати на підставі ст. 9 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, ст. 8 Декларації прав і свобод людини та громадянина, ст. 29 Конституції України, а саме: кожен має право на свободу і особисту недоторканність; взяття під варту допускається тільки за постановою судді. До постанови судді підозрювана особа не може бути затримана на термін не більше сімдесяти двох годин.

Виходячи з викладеного, треба зробити висновки, що законність кримінального процесу –

це побудована на міжнародно-правових актах, чинному законодавстві України діяльність правоохоронних органів та суду, яка встановлена на всіх стадіях та інститутах, щодо забезпечення прав та свобод сторін у кримінально-

му процесі. Всі процесуальні рішення органу дізнання, слідчого, прокурора, судді повинні ґрунтуватися на законності і мати чіткий механізм реалізації процесуальної діяльності.

Список використаної літератури

1. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1986. – 260 с.
2. Савицкий В. М. Язык процессуального закона / В. М. Савицкий. – М. : Юрид. лит., 1987. – 120 с.
3. Тодыка Ю. Н. Президент Украины: конституционно-правовой статус / Ю. Н. Тодыка, В. Д. Яворский. – Х. : Право, 1999. – 160 с.
4. Элькинд П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькинд. – М. : Юрид. лит., 1967. – 190 с.
5. Грошевий Ю. М. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України : [навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко. – Х. : Основа, 2002. – 110 [11] с.
6. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України / О. Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2011

СЛИНЬКО С. В. ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА СООТНОШЕНИЯ С НОРМАМИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Рассмотрены общие положения норм международного права и Конституции Украины, их соотношение и механизм реализации на досудебных и судебных стадиях уголовного процесса. Внесены предложения по изменению действующего Уголовно-процессуального кодекса Украины и практики его применения. Приведены теоретические положения действия принципа верховенства права и законности в уголовном процессе.

SLINKO S. PRINCIPLES OF CRIMINAL TRIAL: THE THEORY AND PRACTICE OF THE PARITY WITH NORMS OF INTERNATIONAL LAW

The general provisions of norms of international law and the Constitution of Ukraine, their parity and the mechanism of realization at the pre-trial and trial stages of criminal trial are considered. The offers to change the current Criminal Procedure Code of Ukraine and practice of its application are made. Theoretical positions of action of a principle of the rule of law and legality in criminal trial are given.